

על פיוטי חתנים והפטרת חתנים

שולמית אליצור

לפסיה ולישראל
בברכה לבית נאמן

א

שמחת חתן וכלה הייתה מאז ומקדם עילה לסדרה מתמשכת של מסיבות וטקסים, אשר החלו בדרך כלל עוד לפני החתונה עצמה, עם ההתקשרות בין המשפחות, הגיעו לשיאם ביום החופה, ונמשכו מיום זה ואילך במשך שבעה ימים לפחות.¹ עיקר החגיגות היה בחוג המשפחה והידידים, תוך עריכת סעודות מפוארות ורבות משתתפים.² סעודות אלו לוו בשירים ופזמונים, מהם שנשתגרו ונתקבעו ומהם שאולתרו לצורך האירוע; אולם שירים אלו, שהיו בעלי אופי עממי, לא נכתבו בדרך כלל לדורות ולא הגיעו לידינו אלא באקראי וברמז.³ אבל היו פנים נוספות

1 על שבעת ימי המשתה והחגיגות שנהגו בהם בעמי המזרח הקדמון אנו שומעים במרומו בסיפור נישואי יעקב (בראשית כט כב-כח), וביתר פירוט בסיפור נישואי שמשון ובת התמני (שופטים יד י-יב). על פי הלכות מסוימות הזוג אינו יוצא מגדר 'חתן' או 'כלה' גם בתקופה שלאחר שבעת ימי המשתה, במשך שלושים יום (ראה כתובות ד ע"א) ואף במשך שנה שלמה (דברים כד ה).

2 כך כבר בסיפור יעקב ולבן: 'ויאסף... את כל אנשי המקום ויעש משתה' (בראשית כט כב). בלשון חכמים שכיחה המילה 'משתה' (בהוראת סעודה חגיגית) בעיקר בהקשר של סעודת נישואין, ומצויים לא מעט תיאורים של אדם העושה משתה לבנו בעת נישואיו.

3 השוו דרך משל למובא בתלמוד: 'הכי משרו קמי כלתא במערבא: לא כחל ולא שרק ולא פירכוס

לחגיגות הנישואין: הקהילה כולה חגגה עם החתן בעת בואו לבית הכנסת, בעיקר בשבת שבתוך שבעת ימי המשתה, היא 'שבת חתן' ברוב עדות ישראל עד היום.⁴ עיקר האירוע בקהילות רבות היה בעליית החתן לתורה. אבל בכך לא היה די, והופעת החתן בבית הכנסת גרמה לעתים לשינויים מפליגים בסדר התפילה וקריאת התורה.

השינויים בקריאת התורה ובהפטרות כרוכים במנהג לקרוא לכבוד חתנים פרשה מיוחדת מן התורה, היא פרשת 'ואברהם זקן' (בראשית כד א ואילך), העוסקת בזיווג המוצלח של יצחק ורבקה. מנהג זה מתועד בבבל בתקופת הגאונים, ותפוצתו הייתה ככל הנראה מוגבלת יחסית. על פי עדותם של כתבי הגאונים, תחילתו בהתכנסות בבית החתן לתפילה ולקריאה בתורה, ורק מאוחר יותר הוא חדר באופן חלקי גם לבית הכנסת: קריאת 'ואברהם זקן' לא הייתה מעתה הקריאה היחידה, אלא תוספת על הפרשה הרגילה.⁵ כנגד זה, המנהג לקרוא הפטרה מיוחדת לכבוד החתן מתועד גם בארץ ישראל ובמקורות קדומים יותר, והוא זכה לתפוצה רחבה והותיר רושם על מנהגי קהילות שונות עד לימינו ממש.⁶ הפטרת החתן הנזכרת

ויעלת חן' (כתובות יז ע"א), וראו את מחלוקת בית הלל ובית שמאי 'כיצד מרקדין לפני הכלה' (שם טז ע"א), שפירושה: במה משבחים את הכלה בשעת הריקוד והשירה. אין הכוונה כאן לפיטים לברכת המזון, המושפעים כבר מן התהליכים שחלו בבתי הכנסת שנסקרו בהמשך. פיטים כאלו נתחברו לסעודות חתנים על ידי גדולי הפייטנים, ורבים מהם הועתקו והגיעו לידינו. ראו דרך משל את המובא אצל א"מ הברמן, 'ברכות מעין שלוש ומעין ארבע', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ה (תרצ"ט), עמ' פג-צ. 4 העברת החגיגות העיקריות בבית הכנסת לשבת שלפני החתונה מיוחדת לחלק מקהילות האשכנזים, והיא מנהג מאוחר שאין לו יסוד הלכתי ממשי (שכן רק לאחר החתונה נכנס הבחור לגדר 'חתן' ומחויב בעלייה לתורה).

5 ראו בפירוט: נ' וידר, 'השלמות ותיקונים לסידור רב סעדיה גאון', בספרו: התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, עמ' 631-634, ירושלים, תשנ"ח. כפי שמראה וידר, מנהג הקריאה של פרשת 'ואברהם זקן' בבית החתן מתועד לראשונה בסידור רב סעדיה גאון ונזכר גם אצל רב האי גאון, אבל אצל מחברים מאוחרים יותר כאבודרהם מדובר על תוספת לקריאת הפרשה בבית הכנסת. קהילות שונות, בעיקר מצפון אפריקה, שימרו מנהג זה עד ימינו, והיו אף שהרחיבו את הקריאה הייחודית בתרגום חגיגי בשילוב דברי פיוט.

6 תיעוד קדום למנהג זה עולה מתוך הקדושתא הקלירית לחתן 'אהבת נעורים'; ראו: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה (להלן: פליישר, שירת הקודש), עמ' 153 ואילך. פיטים

ברוב המקורות היא הפטרה 'שוש אשיש בה'... כי הלבישני בגדי ישע... כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה' (ישעיה סא י ואילך). על גיוון קל במנהג זה נעמוד בהמשך הדברים.

השינויים בתפילה שנהגו בבתי הכנסת הקדומים בשבת חתן קשורים במוסד אמירת הפיוטים, שהתפתח בארץ ישראל בשלהי תקופת התלמוד ונמשך לאורך כל תקופת הגאונים ואף לאחריה. הפיוטים נועדו מתחילתם להחליף את נוסח הקבע של התפילה, כאשר ברכות קריאת שמע או העמידה התנסחו מחדש בניסוח שירי, תוך שמירת מטבעות החיתום של הברכות בלבד.⁷ חזן היה עשוי להחליט אם יאמר את ברכות קריאת שמע כולן, או את תפילת העמידה כולה, בנוסח הקבע, או יעדיף להביא במקומו פיוט ('מערכת יוצר' לברכות קריאת שמע, 'קרובה' לעמידה).

בפיוטי השבתות עסקו הפייטנים לעתים בעניין מנוחת השבת באופן כללי, אך רבים מהם הקדישו את יצירותיהם לשבת לקריאה המיוחדת בתורה ולהפטרה המלווה אותה. הופעת החתן בבית הכנסת גרמה להם לסטות מן הנושאים הרגילים הללו, ולהקדיש את פיוטי השבת לחתן ולכלה; ומכיוון שהיו רגילים לפייט את הקריאות בתורה או ההפטרות, עשו זכר בפיוטים גם להפטרת החתן (ובמקומות שנהגו בכך – גם לקריאת התורה לחתן).

בתקופות מאוחרות יותר, למן המאה העשירית ואילך, החלו לציין את שבת החתן

ארץ ישראלים קדומים נוספים מלמדים גם הם על תפוצתה הגדולה של הפטרת חתנים. המנהג התמיד בקהילות שונות, אם כי במרוצת השנים הלך וצומצם עד אשר לא עמד אלא על תוספת של כמה מפסוקי 'שוש אשיש' להפטרה הרגילה (מנהג הקיים בעדות שונות עד ימינו). ראו סיכום ממצה באנציקלופדיה תלמודית, ערך 'הפטרה', כרך י, עמודה כד.

7 יש להדגיש שגם כאשר לא נותרו מן התפילה הקדומה אלא מטבעות החיתום של כל ברכה וברכה (וכן פסוקים הנאמרים על ידי הקהל כולו, כפסוקי הקדושה או פסוקי 'מי כמוכה' ו'ה' ימלך לעולם ועד' שבברכת הגאולה), נכתבו הפיוטים תוך שמירת כללים הלכתיים, והפייטנים הקפידו דרך משל להזכיר טללים וגשמים בברכת מחיה המתים, וכן להביא לשון מעין הברכה סמוך לברכה. על העניין כולו ראו בפירוט אצל פליישר, שירת הקודש, עמ' 47-60.

בפיוטים מיוחדים שנאמרו שעה שקראו לחתן לעלות לתורה. פיוטים רבים מן הסוג הזה, המכונים 'רשות לחתן', נכתבו באשכנז,⁸ אך מצאנו כיוצא בהם כבר בארץ ישראל ובבבל בשלהי תקופת הגאונים.⁹ מתקופה זו הגיעו לידינו גם עשרות רבות של פזמונים (או פיוטים המכונים 'רהט') לחתן, אשר אי אפשר לדעת במדויק לשם מה נכתבו והיכן נאמרו. נראה שפיוטים אלו ברובם לא נועדו לסעודות הביתיות אלא לבית הכנסת, אך כתבי היד אינם מאפשרים לשחזר את ייעודם המדויק.¹⁰

בדברינו שבהמשך נתמקד דווקא בפיוטים מן הטיפוס הקדום, וננסה לשחזר בעזרת שניים מהם מנהג הפטרה ייחודי לשבת חתן.

ב

את הפטרות נהגו הפייטנים לציין בשתי דרכים. במסגרת הקרובה לשחרית של שבת (המכונה 'קדושתא', משום שהיא מכוונת לאמירת הקדושה¹¹) הביאו לעתים

8 ראשון הכותבים בסוג זה באשכנז היה ר' שמעון בירבי יצחק. ראו: א"מ הברמן (מהדיר), פיוטי רבי שמעון ב"ר יצחק, ברלין-ירושלים תחר"ץ, עמ' קפד-קפז. קובץ של רשויות לחתן של פייטנים אשכנזים אחרים הוציא לאור ש"ז שוקן, רשויות לחתן, תל אביב תרצ"ז. במתכונת הפיוטים הללו חיברו פייטני אשכנז גם את פיוטי הרשות המפורסמים לחתן תורה ולחתן בראשית. ראו: ד' גולדשמידט וי' פרנקל (מהדירים), מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א, מבוא, עמ' מב-מג, וכן בעמ' 442-460.

9 ראו לעניין זה: ע' פליישר, 'בחינות בשירתו של ר' יוסף אבן אביתור', אסופות - ספר שנה למדעי היהדות של 'יד הרב נסים', ד, ירושלים תש"ן, עמ' קסז-קעז. רשות לחתן העולה לתורה שנכתבה בבבל בתקופת הגאונים ('ארוםם בתהלה / ללו הממשלה') פרסמתי ב'הצפה', בכ"ה בסיוון תשנ"ח.

10 ראו: פליישר, שירת הקודש, עמ' 299-301.

11 בני ארץ ישראל נהגו לומר קדושה בשבתות וחגים בלבד (וכן בימי חול מיוחדים: ראשי חודשים, חול המועד וחנוכה), ורק בתפילת שחרית (בימים נוראים - בתפילות נוספות). ראו: ע' פליישר, 'לתפוצתן של קדושות העמידה והיוצר במנהגות התפילה של בני ארץ ישראל', תרביץ, לח (תשכ"ט), עמ' 255-

את פסוק ההפטרה אחרי הפיוט השלישי (ה'משלש');¹² במערכות היוצר (לקריאת שמע של שחרית) נהגו לפייט את פסוקי ההפטרה ב'זולת', הוא הפיוט הראשון אחרי קריאת שמע.¹³ ואכן, פיוטי זולת רבים לחתן מביאים את פסוקי הפטרת 'שוש אשיש' בחתימת כל מחרוזת. אבל ישנם זולתות המפייטים גם פסוקים אחרים. באחד מהם, אשר יש בו כדי להעיד על מנהג הפטרה קצת שונה, נעיין כאן. ונביא תחילה את הפיוט בלשונו, כפי שהוא מועתק בכ"י קמברידג' ט"ש ס"ח 99.321:

זולת

אוֹהֶלֶךְ נָשָׂא וְעַמָּךְ שֶׁשְׁטַעַם
 בְּהַתְּוַעֲדָם בָּם בְּטוֹב וְטַעַם
 גּוֹנְנִים וְחַנּוּנִים וְהַפְּרִיד נִיטְעַם
 וְנוֹדַע בְּגוֹיִם זְרַעַם

דְּרוֹשׁ דְּמִיָּהֶם מִיַּד קָמִים
 הַנְּחָרִים בָּם וְלַהֲרֹגָם מְדַמִּים

5

*ביאור הפיוט:

- 1 אוהלך נשא: רומם ובנה את בית המקדש ('אוהלך'). ועמך שעשעם: ושמח את עמך בעת הגאולה.
- 2 בהתועדם בם: כאשר יזכו לשוב ולהיוועד במקדש; ולא ברור על מה מוסב לשון הרבים 'בם'.
- 3 והפריד ניטעם: והפץ את זרעם. 4 ונודע... זרעם: ישעיהו סא ט (והמשך הפסוק בסופי המחרוזות הבאות, עד לטור 16).
- 5 קמים: האויבים הקמים להורגם. 6 הנחרים בם: הרודים בהם בכעס ובחרון; וללשון השווה ישעיהו מא יא; מה כד. ולהרגם מדמים: וחושבים להרוג את ישראל.

12 ראו: פליישר, שירת הקודש, עמ' 143-145; מ' זולאי, 'מחקרי יניי', ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ב (תרצ"ו), עמ' רעא-רעג. על השפעת פסוק ההפטרה על תוכן הפיוטים ראו מאמרי: 'לעיצובו של המשלש בקדושתא היניית', מחקרי ירושלים בספרות עברית, י-יא (תשמ"ז-תשמ"ח), עמ' 399-417.

13 ראו: פליישר, שירת הקודש, עמ' 228.

וְהִסְגָּא גְרַגְרִיָּהֶם בְּהַר מְרוֹמִים
וְצִאֲצִאֵיהֶם בְּתוֹךְ הָעֵמֶם >ים<

זְקוּף אַרְמוֹנָם וּלְמַעַלָּה יְרוֹם
חִינְכוֹ בִּירְכוֹ מְשִׁמֵי רוֹם 10
טַעַם בְּחֶסֶדְךָ אֵל מְרוֹם
כָּל רוֹאֵיהֶם יִפְרוֹם

יוֹם תִּאָגוֹר אֲבוּדֵי וְתִסֹּף מְדִינֵי
כֹּלָה אַחֲרָה בְּשִׁכְלוֹל אַרְמוֹנֵי
לוֹיָיָהּ יִסְלְסְלוּ עֲנִית נִיגוֹנֵי 15
כִּי הֵם זָרַע בְּרַךְ יֵי

מִטָּה לוֹי אֲשֶׁר מְשִׁרְתִּים נִקְרָאוּ
נִצַּח יַעֲמְדוּ עַל דּוֹכְנֵי וְאֵל יוֹנָאוּ
סִפְרוּ יִסְפְּרוּ שְׁבַח אֵל כִּי מִמֶּנּוּ שָׁמְעוּ יִתְנָאוּ
וְאַתֶּם כֹּהֲנֵי יֵי תִקְרָאוּ 20

7 והסגא: והשגא, והגדל. גרגריהם: את צאצאיהם. בהר מרומים: בהר הבית (השווה יחזקאל כ מ).
9 זקוף: הקם לגובה. ארמונם: את המקדש. 10 חינכו בירכו: הניקוד על פי הכתיב שבכתב היד, אך
אולי צריך להיות גם כאן לשון בקשה: חִנְכוֹ בִּירְכוֹ. 11 טעם: טע את ישראל בנחלתם, החזירם דרך
קבע לארצם. אל מרום: האל המרומם. 13 תאגור אבודי: תאסוף את ישראל שאבדו בגלות. ותסף
מדיני: ותכלה את האויבים המתגרים בי בריב ומדנים. 14 כלה אחרה: הלשון אינו ברור ואין בידי
לפרשו, אך על פי ההמשך נראה שהפייטן עובר לדבר כאן על עם ישראל בעת הגאולה, ואולי צריך
לנקד 'פְּלָה', ככינוי לישראל. בשכלול ארמוני: בהקמת המקדש. 15 לוייה... ניגוני: ואז הלויים
ירימו קולם בשיר ובניגון. 17 מטה... נקראו: שבט לוי שנקראו משרתי ה' (השווה דברים כא ה
ועוד). 18 ואל יונאו: ולא ימנעו אותם מלשיר. 19 כי... יתנאו: הלשון מגומגם, ואולי משמעו: כי
מה' ובשמו ישתבחו ויתפארו ('יתנאו', מלשון נוי), ובדומה לישעיהו מה כה. 20 ואתם... תקראו:

עורכי לחמכם ומעלי קרבניכם
 פעלים ירצה עם פעליכם
 צלצל תצלצלו אתם ובניכם וצאצאיכם
 כי משרתי אלהינו יאמרו לכם

25 קחו בזזו ושוללו ואל תחושו
 רחשו 'זה היום' ודמיהם בקשו
 שדי מושיעכם נם לכם [...]
 חיל גוים תירשו

30 תירשו הונם כי קדמתם [...].
 ויום נקם עליהם קורא
 חדשו ניצח למיגינכם באברה
 וכעל מי גזרים שוררתם שירה

ישעיהו סא ו, והמשך הפסוק בסופי שתי המחרוזות הבאות. 21 עורכי... קרבניכם: הכוהנים המסדרים את לחם הפנים ומעלים את הקרבנות. 23 צלצל תצלצלו: תשירו ותזמרו לה'. 24 יאמרו: בפסוק: יאמר. 25 קחו וכו': קריאה לישראל לקחת את שלל אויביהם בעת הגאולה. **בזזו ושוללו**: הפייטן יצר כאן צורות ציווי מ'שלל' ו'בזז' על דרך השלמים, והחולם בהשפעת צורות הציווי על דרך הכפולים (כמו 'בזז', נחום ב י). **ואל תחושו**: ואל תדאגו. 26 רחשו... היום: אמרו 'זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו' (תהלים קיח כד). **ודמיהם בקשו**: ובקשו מן הגויים את נקמת דם אחיכם. 27 נם לכם: אמר לכם. העדר החרוז מעיד שחסרה מילה בסוף הטור, ואכן המעתיק השאיר רווח. 28 חיל... תירשו: בפסוק: חיל גוים תאכלו, אך ברור שהפייטן עצמו שינה כאן (כנראה בטעות), שכן החרוז הותאם ל'תירשו'. 29 קדמתם [...].**רה**: ניתן אולי להשלים: 'שירה', על שום 'קדמו שרים' (תהלים סח כו). 30 קורא: נקרא. 31 חדשו ניצח: שירו שירה חדשה (מלשון 'למנצח בנגינות' וכד'); ובכתב היד אולי נראית נו"ן סופית אחרי 'ניצח'. **למיגינכם באברה**: כמו 'למגינכם', להקב"ה המגן עליכם בכנפיו. 32 וכעל... שירה: ושירתכם לעתיד תהיה כמו בעת שנקרעו מי ים סוף לגזרים (על פי תהילים קלו יג) ושוררתם להקב"ה; וכאן מעביר הפייטן לפסוק 'מי כמוכה' על ידי הזכרת שירת הים, כנהוג בסוף פיוטי זולת.

אנו רואים שבזולת זה מתפייטים בסופי המחרוזות, כסיומות מקראיות, שני פסוקים. הראשון, המתפייט לאורך ארבע המחרוזות הראשונות, הוא הפסוק הקודם ל'שוש אשיש': 'ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים, כל ראייהם יכירום כי הם זרע ברך ה'" (ישעיהו סא ט). הפסוק השני, המתפייט לאורך שלוש מחרוזות נוספות, הוא פסוק נוסף מאותו פרק: 'ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלהינו יאמר לכם, חיל גוים תאכלו ובכבודם תתימרו' (שם ו). מה פשר שני הפסוקים הללו הבאים בזולת? האם בחר הפייטן סתם פסוקי ברכה, או שמא יש כאן רמז להתחלה שונה של הפטרת חתנים?

העובדה שהפסוק המוקדם בפרק (ו) בא בפיוט אחרי הפסוק המאוחר (ט) יש בה כדי לרמוז שלפחות פסוק זה איננו קשור בהפטרה, שכן אילו פתחה ההפטרה בפסוק ו היה הפייטן מתחיל בו. אין גם שום היגיון לפתוח הפטרת חתן בפסוק 'ואתם כהני ה' תקראו', אשר אין בו כל רמז לאירוע המיוחד. העובדה שהפייטן מביא אותו ועוסק בו בהרחבה קשורה ככל הנראה בעניין המיוחד לחתונה המסוימת שלכבודה נתחבר הזולת: העיסוק המרובה בשבט לוי בכלל ובכוהנים בפרט לאורך כמה מחרוזות בפיוט (טורים 15–24) איננו שגרתי בפיוטי חתונה, ויש בו כדי לרמוז על ייחוסו של החתן (ואולי אף של משפחת הכלה): לכבוד חתן כוהן (או לוי) אכן ראוי לפייט את הפסוק 'ואתם כהני ה' תקראו משרתי אלהינו יאמר לכם'.

אבל הפסוק הראשון המתפייט בזולת, 'ונודע בגוים זרעם', הוא הפסוק הסמוך ל'שוש אשיש' מלפניו, מתאים לפתיחתה של הפטרת חתנים. פסוק זה עשוי להתפרש כדברי ברכה לזוג הצעיר ולצאצאיהם העתידים להיוולד, ונראה שכאשר פתחו את הנביא כדי לקרוא את הפטרת 'שוש אשיש' היו מי שחשבו שכדאי לצרף גם את הפסוק הזה ולפתוח בו את ההפטרה. ואכן מצאנו רמז לתהליך זה במחזור איטליאני קדום המכונה 'סדר חיבור ברכות', ובו נאמר:

בשבת וחתונה ואפילו בשבת וראש חדש וחנוכה וחתונה דוחין כל הפטרות
שלאותן עיניינים ומפטירין בעיניין חתונה שוש אשיש בה' ומתחילין
בפסוק שלמעלה ונודע בגוים זרעם.¹⁴

14 על פי העתקת ש"ז שכטר מכ"י טורין 2 III A LI. השמור בבית המדרש לרבנים בניו-יורק, כ"י 8402, עמ' 118.

על פי הדרך שבה מציינים כאן להפטרה, מסתבר שבאיטליה הקדומה ידעו שעיקרה של הפטרת חתנים הוא 'שוש אשיש', ופתיחתה ב'ונודע בגוים זרעם' אינה אלא תוספת מאוחרת. מכל מקום, הזולת שלפנינו רומז לכך שמנהג זה, אשר נרשם עד כה גם בקהילות מאוחרות רק כמנהג איטלייאני,¹⁵ היה מקובל גם בקהילות מזרחיות אחדות בתקופת הגניזה.

המנהג עולה מזולת נוסף לחתן שנמצא בגניזה הקהירית, הפותח גם הוא את רצף הסיומות המקראיות ב'ונודע בגוים זרעם'. זולת זה מועתק בכ"י קמברידג' ט"ש ס"ח 114.21, אך רק שתי המחרוזות הראשונות שבו נותרו בשלמותן, ועל כן נביא כאן רק אותן. יתר הפיוט קרוע ולקוי, ואין להציל ממנו אלא פירושים מועטים, ובהמשך נאמר בהם דבר. וזאת פתיחת הפיוט:

זולת

אִישֵׁרְתָּה שְׂמַחָה לְחַתָּנִים בְּיוֹשֵׁר מְטָעַם
בְּשִׂמְחֹת וְגִיל לְבָרְךָ גְזָעַם
גְּלָה זְכוֹתָם וְהַחֵשׁ יִשְׁעַם
וְנוֹדַע בְּגוֹיִם זָרְעַם

5 זָרְעַם הַמְצִיא חֶסֶד בְּתוֹךְ קְהַל אַמוֹנִי
וְיִשְׁיֵשׁוּ בְּשִׂמְחָה לְכַנּוֹתָם בְּעֵינֵינִי
זְמַרו חֲתָנַי וּבְנֵי
וְרַנְנוּ שׁוֹשׁ אֲשִׁישׁ בְּיַי

*ביאור הפיוט:

1 **אישרתה**: יישרת, קבעת. **ביושר מטעם**: שעה שהם זורעים זרעם ('מטעם') כדין. 2 **גזעם**: זרעם. 4 **ונודע... זרעם**: ישעיהו סא ט. 5 **זרעם**: לזרעם. **המציא**: הבא. **קהל אמוני**: עם ישראל. 6 **לכנותם בעינייני**: הלשון סתום, ואולי כוונתו (על פי הטור הבא) שישראל כולם יהיו כחתנים בעת הגאולה.

15 ראו באנציקלופדיה תלמודית, נספחות: רשימת ההפטרות לשבתות השנה, כרך י, עמ' תשכג-תשכה.

הפסוק 'ונודע בגוים זרעם' פותח בזולת זה רצף של סדרת פסוקים מישעיהו סא ט ואילך. 'שוש אשיש' בא כאן בסוף המחרוזת השנייה, ובסוף המחרוזת השלישית ניתן לשחזר מתוך שרידי האותיות בכתב היד את הפסוק שאחריו (ישעיהו סא יא): '[כי] כארץ [תוציא] צמחה'. אבל במחרוזת הרביעית בא פסוק אחר מענייני חתונה: '[ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה מן הזרע אשר] יתן יי לך מן הנערה הזאת' (רות ד יב). הופעת הפסוק הזה שוברת את הרצף, אך כאן מסתיים לפתע הזולת ובא הציון המקובל למעבר לפסוק 'מי כמוכה': 'ונשיר לך שיר'. הליקוי בכתב היד מקשה על השחזור, ואין לדעת אם הקיטוע כוון על ידי הפייטן, או שמא מעתיק מאוחר הסתפק כאן במחרוזות אחדות מתוך זולת ארוך יותר. אבל עצם פתיחת הזולת ברצף של סיומות מקראיות המתחיל בישעיהו סא ט, יש בו כדי לשוב ולאשר את המנהג לפתוח את הפטרת החתן ב'ונודע בגוים זרעם'.

ג

שני הפיוטים שראינו כאן הובאו בעיקר כדי ללמד על מנהג ההפטרה הנדיר יחסית, אבל יש בהם כדי להטעים את הקוראים מטעמים של פיוטי החתונה שנתגלו בגניזה. אמנם פיוטים אלו אינם מן היפים והמרשימים שבפיוטי החתונה. כמה וכמה פיוטים טובים מהם נתגלו בגניזה. אבל המהלך העיקרי המתרחש בהם איננו בלתי אופייני: הפייטן הבא לייחד פיוט לחתן המגיע לבית הכנסת כמעט שאינו עוסק בחתן עצמו (ואין צורך לומר שאין הוא מתייחס כלל אל הכלה), אלא מייחד את הפיוט בעיקר לגאולת ישראל. הדבר בולט במיוחד בפיוט הראשון: עניין החתונה אינו נזכר בו כלל, ואלמלא הקשרו של הזולת בכתב היד (בין פיוטים אחרים לחתן) וההפטרה המפויטת בו אי אפשר היה לעמוד מתוכו על ייעודו. הרמז היחיד לאירוע המיוחד הוא, אם שחזרנו נכון את הדברים, הדיון בלויים ובכוהנים, המכוון כנראה לרמוז לייחוסו של החתן, כפי שהסברנו. המאורע הפרטי הופך כאן עילה לחיבור פיוט לאומי במובהק.

הזולת השני עוסק בגלוי ובפירוט בעניין החתונה, ומזכיר שוב ושוב 'חתנים' (1), 'חתני' (7), ובהמשך (שלא נדפס כאן) גם את 'חופתם', 'כלה בחופתה' ו'חתן'. גם הברכות הנרמזות בו ניתנות להתפרש כברכות לזוג הצעיר. עם זאת גם פיוט זה לאומי ביסודו, ובקשות כמו 'והחש ישעם' (3) מחילות את דברי הברכה על עם ישראל כולו.

הציור הנפוץ של עם ישראל ככלה והקב"ה כחתן, המסתמך על הפרשנות האלגורית של שיר השירים, סייע לפייטנים להפוך את האירוע הפרטי של החתונה לסמל ליחסי עם ישראל והקב"ה. גם כאשר הם התייחסו אל החתן והכלה ובירכו אותם בשפע ברכות, מצאו מקום להדגיש את הצד הלאומי של האירוע. הדבר בולט במיוחד בקטעים המוקדשים להפטרת 'שוש אשיש', שהיא לאומית במובהק; ונסיים אפוא במחרוזת הראשונה והאחרונה מתוך המשלש בקדושתא לחתן של ר' אלעזר בירבי קליר, הקטע שבו הוא מעביר לשרשרת פסוקים הפותחת בפסוק הראשון שבהפטרה, 'שוש אשיש':¹⁶

אַחֹתֵי כְּלָה בְּחַפְתָּה תִּשְׂמַח
וְלִבָּה בָּהּ יִגִּיל וַיִּשְׂמַח
לָהּ בְּהַצְמִיחַךְ אִישׁ צֶמַח
וּפְתָאוֹם בְּשִׂמְח מִתְחַתֵּיו יִצְמַח.

*ביאור הפיוט:

1 אחותי כלה: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ד ט ועוד. בחפתה: בעת הגאולה. 3-4 בהצמיחך... יצמח: בהביאך את המשיח, ועל פי: 'הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח' (זכריה ו יב). בשמח: בשמחה.

16 על פי: פליישר, שירת הקודש, עמ' 156.

5 זבת חלב לה תעסיס
ולבה בשמחתך יגיל וישיש
קן עגור וגם סיס
ישישו בשמחת שוש אשיש.

5 זבת חלב: את ארץ ישראל. תעסיס: תרבה את יבולה ופירותיה. 7-8 קן... אשיש: אפילו עופות השמים ישמחו לכשתתקיים נבואת 'שוש אשיש' (על פי פליישר).